

VICTOR SPINEI, *Les princes martyrs Boris et Gleb. Iconographie et canonisation*, BAR International Series 2319, Oxford, 2011, 182 p.

Secolele X–XI au reprezentat vremuri cu emulații constitutiv-statale ce au creat premisele favorabile închegării unor structuri administrativ-politice și militare medievale. Astfel, în urma unor coagulări etnice și administrativ-politice, a unor conflicte militare și revolte împotriva stăpânilor străini s-a constituit statul Rusia kieveană (secolele IX–X), s-a revigorat puterea bizantină în timpul împăratului Vasile al II-lea și a urmașilor săi (veacurile X–XI), s-au format cel de-al doilea țarat bulgar (secolele IX–X), Slovenia (secolele IX–X), Serbia (secolele IX–X), Croația (secolele IX–XI) precum și statul cehilor și al slovacilor (secolul al IX-lea).

De aceste timpuri sunt legate și o serie de evenimente și legende esențiale pentru istoria genezei statului rusesc, precumuciderea și sanctificarea principilor Boris și Gleb și războaiele fratricide din interiorul primei familii princiere a statului Rusia kieveană. Astfel, în urma unui conflict sângeros pentru succesiunea la tronul Kievului, Iaroslav a ridicat armele împotriva lui Sviatopolk, ce reușise într-o primă etapă să ia domnia după moartea principelui Vladimir I, beneficiind și de sprijinul militar al socrului său, ducele Poloniei, Boleslav I. Frații acestuia, Sviatoslav, Boris și Gleb, au fost asasinați în urma unor comploturi puse la cale de pretendentul la scaunul Rusiei kievene, ocupat anterior de tatăl lor, principele Vladimir I. *Повесть временных лет* („Povestirea anilor de demult”) îl acuză pe cneazul Sviatopolk de plănuierea asasinatelor, în timp ce *Eymundar Saga* oferă versiunea uciderii lui Boris de către varegii, aflați în serviciul lui Iaroslav.

Avându-și origini precreștine și fiind conexasă cu adorarea unor întemeietori de stat și ctitori de biserică, în spațiul sud-dunărean (spre ex. în Serbia), cu venerarea unor „apărători ai credinței” împotriva păgânilor (ultimii

turanici euro-asiatici), „cultul suveranului” avea să întâmpine rezistența liderilor religioși constantinopolitani ori kieveeni. De un astfel de „tratament” a avut parte și cultul cnejilor Boris și Gleb (deși se bucura de o popularitate ridicată în rândul populației Rusiei), cultul cneaghinei Olga (botezată și creștinată la Constantinopol în anul 957), cel al cneazului kievean Vladimir Sviatoslavič, cel al Marelui Prinț al Novgorodului, Alexandru Nevski, precum și al voievodului Mihail de Cernigov, cel al ducelui Václav (în Boemia), cel al regelui Ioan Vladimir din Diocleea (Duklja, zona țărmului adriatic) etc.

Literatura de specialitate a înregistrat prin această apariție editorială un important câștig științific, specialistului medievist V. Spinei aparținându-i contribuții remarcabile referitoare la istoria începuturilor statalității rusești, a raporturilor ruso-bizantine și turanic-rusești, din secolele IX–XIII. Prefigurată de studii ample privitoare la diverse aspecte ale istoriei, culturii și spiritualității răsăritene, lucrarea a fost elaborată prin coroborarea datelor cercetărilor arheologice cu rezultatele investigațiilor surselor scrise, autorul punând astfel în circulație o serie de izvoare istorice și arheologice inedite.

Cartea debutează cu un „Cuvânt înainte” – *Avant-propos*, după care urmează șase capitole: I. *Typologie, dissémination et datation des petites croix-enkolpia à l'image individuelle des saints Boris et Gleb* („Tipologia, răspândirea și datarea cruculițelor-encolpion cu imaginea individuală a sfinților Boris și Gleb”) (p. 7–38); II. *D'autres représentations artistiques médiévales des princes martyrs Boris et Gleb* („Alte reprezentări plastice medievale ale principilor martiri Boris și Gleb”) (p. 39–55); III. *La projection du martyre des princes Boris et Gleb dans les sources narratives* („Proiecția martirajului principilor Boris și Gleb în izvoarele narrative”) (p. 57–85); IV. *Considérations succinctes sur le droit de canonisation dans les églises catholique romaine, byzantine et russe* („Considerații succinte asupra dreptului de canonizare în

⁵ Situația pare să fie valabilă și în cazul muzeelor din Bulgaria (E. Paunov, I. Prokopov, S. Filipova, op. cit. [n. 2], p. 2049).

biserica romano-catolică, bizantină și rusă) (p. 87–109); V. *Canonisation et vénération des princes martyrs Boris et Gleb* („Canonizarea și venerarea principilor martiri Boris și Gleb”) (p. 111–132); VI. *Considérations générales* („Considerații generale”) (p. 133–145). Anexele, deosebit de sugestive, sunt constituite din: Tableau des données synthétiques concernant les petites-croix enkolpia à l’image individuelle des saints Boris et Gleb (Tabel cu date sintetice asupra cruciulițelor-relicviar cu imaginea individuală a sfinților Boris și Gleb) (p. 147–162); Abréviations (Abrevieri) (p. 163); Bibliographie sélective: sources écrites, sources archéologiques et iconographiques, littérature secondaire (Bibliografia selectivă: izvoarele scrise, izvoarele arheologice și iconografice, literatura secundară) (p. 163–178); Légende des figures (Legenda figurilor) (p. 179–182).

Stagiile de documentare în bibliotecile, arhivele, muzeele și Institutele de arheologie și istorie din Rusia (Moscova, Sankt Petersburg și Novgorod), Ucraina și Republica Moldova, propriile investigații arheologice și cercetarea surselor istorice de pe teritoriul României i-a permis accesul la artefacte și informații publicate și necunoscute. Astfel, în primul capitol autorul a realizat o analiză exhaustivă a tuturor tipurilor și variantelor de cruciulițe pectorale, cu reprezentarea plastică a imaginii celor doi sfinți ruși. Rigurozitatea sistematizărilor și flexibilitatea clasificărilor se regăsesc în datele inserate în tabelul de la sfârșitul lucrării (p. 147–162), în care au fost incluse și o serie de piese necunoscute specialiștilor până în momentul de față. Așa cum se poate observa, în spațiul european răsăritean au circulat atât exemplarele confecționate de meșterii bizantini, cât și imitațiile ori piesele originale, creație a specialiștilor ruși, ce au fabricat diverse tipuri reproducând modelele consacrate din mediul grecesc. Diferențierile în ceea ce privește materialele folosite, tehnica execuțiilor, arta reprezentării sfinților, stilurile și metoda încrustațiilor au generat discuții numeroase ce au determinat proliferarea unei literaturi vaste. Autorul a investigat exhaustiv istoriografia problemei, utilizând deopotrivă sursele scrise, arheologice, iconografice, literatura primară și secundară referitoare la chestiunea apariției, evoluției și răspândirii cruciulițelor-relicviar în spațiul răsăritean, pe parcursul veacurilor XI–XIII. Opiniile avizate ale unor specialiști precum M. Kh. Aleshkovskii, V. I. Lesiuchevskii, M. V. Sedova, G. F. Korzukhina, A. A. Peskova, N. I. Petrov, M. I. Ostrovskii, la care se adaugă cele ale cercetătorilor polonezi M. P. Kruk, A. Sulikowska-Gaška și M. Wołoszyn, sunt susținute și dezvoltate de rezultatele propriilor investigații ale semnatarului volumului de față. Consecvent principiilor conform cărora istoricul trebuie să meargă direct la sursele istorice, V. Spinei a reluat studiarea tuturor categoriilor de izvoare, reușind astfel cu simț critic și acribie să deslușească chestiunile, ce au creat colegilor de breaslă multiple dificultăți de interpretare, atribuire culturală și datare. Cu toate acestea, însuși autorul exprimă cu regret că „realizarea unei tipologii de reală acribie și exigență devine inoperantă”, mai ales atunci când lipsesc condițiile optime de cercetare și contextele istorice clare de descoperire în cazul unor artefacte (p. 10).

Deosebit de interesante sunt discuțiile privitoare la tehnica execuției plastice a figurilor celor doi sfinți, a decorațiilor și încrustațiilor suplimentare, precum și comentariile lingvistice pe marginea înscrisurilor ce se regăsesc pe aversul/reversul unor cruciulițe-relicviar. Aceste observații permit uneori precizarea unor aspecte referitoare la centrele de producere, difuzarea lor spațială, evoluția tipurilor și variantelor, la întocmirea unei tipologii, asociată cu indici cronologici reali, chiar dacă mai bine de 50% din totalul de 152 de cruciulițe pectorale dublu-relicviar analizate provine din locații necunoscute (p. 18). Incongruența părerilor specialiștilor a determinat încadrarea pieselor în intervale de timp diferite (secolele XI–XII; a doua jumătate a veacului al XI-lea – prima parte a secolului următor; mijlocul secolului al XII-lea – începutul veacului al XIII-lea; al doilea sfert al secolului al XII-lea pentru medalioanele încrustate; etc.). Cu toate acestea, s-a reușit asocierea *terminus-ului post quem* cu momentul apariției prototipurilor acestor encolpioane (anul 1072), acesta coincidând cu canonizarea celor doi principii martiri ruși (p. 22–23). Invazia și stăpânirea îndelungată a mongolilor asupra ținuturilor rusești au provocat diminuarea producției de cruciulițe-encolpion cu imaginea sfinților Boris și Gleb, precum și dispariția lor treptată, acestea nemaifiind identificate în siturile arheologice din cuprinsul Rusiei, începând cu intervalul cuprins între 1239–1240.

Continuitatea glorificării martirajului celor doi prinți kieveni de către masele populare a fost evidențiată în urma investigațiile iconografiei vremii, fiind astfel identificată prezența plastic-artistică a figurii principilor Boris și Gleb în arta laică și religioasă rusească medievală și premodernă. Deși, evenimentele tulburi de la mijlocul veacului al XIII-lea și incertitudinea existenței unei conștiințe active a unor timpuri imemorabile, artiștii vremii au portretizat imaginea celor doi sfinți, pe parcursul întregului Ev Mediu, acestea regăsindu-se în frescele, mozaicurile și basoreliefurile bisericești, pe troițe, tapiserii, dvere, broderii, veșminte preoțești, iconițe din piatră sau fildeș, pe sigilii, medalioane, bijuterii (cercei, colanele cu plăcuțe din aur și argint). Observațiile istorice sunt completate astfel de cercetările specialiștilor în istoria artei laice și religioase medievale, autorul volumului de față nepregetând în a utiliza opiniile avizate ale acestora, dar și în a formula păreri personale juste.

Un capitol interesant este cel referitor la interpretările istorice și receptarea martirajului celor doi sfinți kieveni în epocă și de către posteritate (Capitolul 3). Așa cum subliniază încă din *Avant-propos*, V. Spinei consideră că fiii cneazului Vladimir I (980–1015), Boris și Gleb, „ont joui d’une vénération particulière bénéficiant d’un statut religieux préférentiel, étant profondément et constamment enracinés dans l’univers spirituel de leurs compatriotes” (p. 5). Făcând apel la izvoarele narative și utilizând o însemnată parte a literaturii de specialitate, autorul realizează o scurtă relatare a evenimentelor ce au precedat și succedat moartea și procesul de sanctificare a celor doi prinți ruși. Comploturile organizate în interiorul familiei princiare, sprijinul extern pentru săvârșirea acestora, conflictele dinastice, precum și contextul politic și militar creat de invaziile ultimilor călăreți turanici au constituit fundamentul

istoric, spiritualizat de canonizarea celor doi fii ai lui Vladimir cel Sfânt.

Literatura de specialitate consultată și studiul surselor scrise i-au permis autorului să confirme și să infirme opiniile cercetătorilor ce s-au aplecat cu deosebit interes asupra acelor vremuri din istoria statului rusesc. Utilizarea documentelor primare a determinat punerea în circulație a unor informații inedite precum și corectarea altora, anulate de cercetările recente (spre exemplu: atribuirea corectă a filiației cnezului Sviatopolk care, în opinia unor cercetători, ar fi fost fiul lui Iaropolk, fratele principelui Vladimir I; sau că acesta ar fi „provenit din doi tați”, din Iaropolk și Vladimir – p. 58).

Complexitatea subiectului abordat explică pe deplin decizia autorului de a întocmi un studiu referitor la dreptul canonic de sanctificare utilizat în Evul Mediu în interiorul principalelor sisteme religioase creștinești (de rit romano-catolic, greco-catolic, ortodox de inspirație greacă-bizantină sau rusească). Studiile de caz evidențiază diferențele și similitudinile în practici, dogme, gesturi etc., în cadrul principalelor confesiuni creștine, fiind considerate drept „fenomen(e) polivalent(e) de deosebită complexitate” (p. 87).

Elemente interesante precum și date suplimentare și complementare investigațiilor prezentate sunt evidențiate în capitolul al V-lea, care precedă partea de concluzii din finalul lucrării. În „Canonizarea și venerarea principilor martiri Boris și Gleb” V. Spinei a realizat o succintă prezentare cronologică a evenimentelor ce au determinat includerea în patrimoniul spiritual ortodox rusesc a celor doi cnezi kieveeni. Amplul proces de canonizare a fost succedat de o îndelungată perioadă de proslăvire a imaginii celor doi, ce le-a consfințit și locul distinct în panteonul creștin de rit ortodox-rusesc.

Înainte de emanciparea dogmatică, administrativă și politică a instituțiilor bisericești a statelor medievale din răsăritul și sud-estul Europei, canonizarea unor personalități laice ori religioase se făcea cu deplina asentiment al Patriarhiei de la Constantinopol. În particular și odată cu trecerea timpului, mitropolia kiveană reușește să-și exprime propria-i identitate, aspirând atât la legitimare internă, cât și la recunoaștere internațională, uneori subordonând intereselor sale aspirațiile politice ale principilor și nobililor, precum și credința maselor populare. De cele mai multe ori, sinoadele patriarhiilor, ale mitropoliilor ori ale episcopiiilor locale întocmeau propriile liste de personalități ce urmau să fie incluse în panteonul sacrosanct al Bisericii ortodoxe. Deși geneza cultului celor doi principii martiri kieveeni este dificil de urmărit datorită lipsei și ambiguității informațiilor din izvoarele scrise, se pare că sanctificarea cnezilor Boris și Gleb a reprezentat decizia organismelor bisericești și politice din Kiev. Actul sacramental de consfințire a celor doi reprezentanți ai familiei princiare kieveene în

rândurile sfinților ortodocși a reprezentat în realitate dorința comunității de credincioși, în rândul cărora, venerarea celor doi principii a constituit o largă practică culturală încă înaintea de oficializarea cultului propriu-zis.

Concluziile finale reprezintă un capitol în sine în care se regăsește caracterul profesional desăvârșit al istoricului ieșean. Astfel, în ultima parte a lucrării, V. Spinei schițează tabloul evoluțiilor istorice ale statelor slave est-europene și sud-dunărene, ale zonelor geografice aflate sub influența Constantinopolului, dar și a Kievului. Relațiile politice, economic-comerciale, religioase și influențele culturale, precum și campaniile militare, au reprezentat factorii de coeziune între spații geografice, state, comunități etnice și religioase similare ori diferite, contribuind decisiv la conturarea profilurilor istorice ale viitoarelor civilizații europene.

Lucrarea profesorului V. Spinei se dovedește a fi un instrument de lucru deosebit de util atât pentru specialiștii direct interesați în această chestiune, cât și pentru istorici ai artei, istorici ai religiei și teologi. Documentarea temeinică, coroborarea rezultatelor cercetărilor din varii domenii conexe istoriei, precum și a datelor investigațiilor izvoarelor istorice, au conferit studiului complexitate remarcabilă. Dinamismul prezentării evenimentelor ce au precedat și succedat actul sacrosanct, prin care doi reprezentanți ai elitei politice kievene și-au găsit locul în panteonul creștin de rit rusesc-ortodox dar și al analizelor minuțioase, vin să susțină aserțiunea noastră.

Acceptarea spre publicare în prestigioasa colecție a BAR-ului oxfordian nu reprezintă altceva decât confirmarea actului științific remarcabil, materializat într-un volum elaborat și redactat în conformitate cu normele editoriale avansate, promulgate și generalizate în cercetarea modernă universală.

Bibliografia consultată conține nu doar literatura de specialitate și cea secundară ci și numeroase izvoare istorice, atât editate, cât și inedite. Uneori, V. Spinei corectează, modificând astfel sensul unor traduceri mai puțin fericite ale unor pasaje din documente, contribuind la acuratețea informației oferite. Catalogul cruciulițelor pectorale, dublu-relicvare, și schema de tabel sinoptic din finalul lucrării reprezintă instrumente deosebit de utile, în condițiile în care acestea însumează informații referitoare la artefacte inedite dar și un inventar bogat al descoperirilor din spațiul est-european.

Altfel spus, volumul prezentat reușește să ofere o altă perspectivă asupra societății laice și religioase medievale rusești, în care politicul, religiosul și arta devin indicatorii vieții cotidiene, chiar și în contextul dezechilibrului provocat de tulburările militare interne și externe.

GEORGE BILAVSCHI